

**МОРФОЛОГИЧНИ СРЕДСТВА, ИЗПОЛЗВАНИ
ОТ АНАСТАС ГРАНИТСКИ
В РУСКО-БЪЛГАРСКИЯ РАЗГОВОРНИК ОТ 1878 Г.**

Детелина Овчарова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE MORPHOLOGICAL MEANS USED BY ANASTAS
GRANITSKI IN THE RUSSIAN-BULGARIAN PHRASEBOOK
OF 1878**

Detelina Ovcharova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The article deals with the bilingual phrasebook of Anastas Granitski from the third quarter of the 19th century. An attempt is made to analyze some of the morphological tools used by the compiler in the Russian-Bulgarian phrasebook of 1878.

Key words: Anastas Granitski, Russian-Bulgarian phrasebook, bilingual phrasebooks

Бурният културен и книжовен живот през третата четвърт на XIX век ускорява и разширява процесите на изграждане на българския книжовен език. В условия на османско владичество обаче липсва единен административен и културен център, който да направлява културния и книжовния живот и който да съдейства за постигане на единство в книжовния език (Русинов 1999: 145). Тези процеси налагат да се търсят пътища за изграждане на единни правила и за формиране на новобългарския книжовен език (съкр. НБКЕ).

Новобългарският книжовен език се създава в епохата на Възраждането в резултат на определени обществено-исторически условия като осъзната необходимост от средство за общуване, просвета и култура (Иванова 2012б: 193). Той е генетически свързан с българския континуум, носи неговата структура и попълва речника си основно

оттам. Но нормата на книжовния език е по-сложен комплекс от езикови средства, тъй като функциите му са по-развити и по-строго диференцирани.

Теорията на книжовните езици съдържа многобройни определения за същността на нормата и основните ѝ характеристики, отразяващи различни теоретични подходи и възгледи. Трудността за еднозначно определение на книжовноезиковата норма идва от сложността и противоречивия ѝ характер. Както отбелязва А. Горбачевич, трудността е свързана с наличие на взаимно изключващи се признаци, с двуликкия характер и предназначение на езиковата норма, призвана да удовлетвори комуникативните потребности на обществото (по Иванова 1994: 68).

Сред оживените спорове и дискусии за уреждането на книжовния език с особена актуалност през 50-те години на XIX век изпъква правописният въпрос. От този момент той се оформя като самостоятелен, специфичен въпрос с изключителна важност, тъй като усилията за постигане на унифицираност в книжовния език са немислими без единство в неговата графична и правописна система (Иванова 2009: 11). Поради добре известните причини от извънезиков характер (най-важната от които е липсата на единен административен и културен център) преодоляването на ортографическата пъстрота и постигане на правописно единство в книжовния език преди Освобождението е било много трудно постижимо. Всяка от възникналите през втората половина на XIX век книжовноезикови школи препоръчва свой езиково-правописен модел. Широко разпространени са случаите, когато книжовниците смесват в писмената си практика елементи от различни системи, поради което в книжнината през този период съществува голяма пъстрота (Иванова 2017: 223).

Търсенията на книжовниците са главно в две противоположни посоки – от една страна, поради големия авторитет на старобългарската писмена традиция етимологичният правопис печели широк кръг привърженици, а от друга, под влияние на идеите на сръбския филолог В. Караджич свои последователи има и фонетичният правопис. Последният обаче не намира по-широко приложение у нас и нито един автор не го прокарва последователно в практиката си, а по-скоро е използван в компромис с етимологичния правопис (Иванова 1995: 24).

Не по-малко интересен е въпросът за морфологичните средства, които използват българските книжовници през Възраждането. Една възможност за наблюдение не само върху устната реч на българина, но и върху развоя на морфологичната система на българския език от епо-

хата на Възраждането ни дават двуезичните разговорници. Предназначението на тези пособия е да обучават ученици и любители на чужди езици как се водят разговори на различни теми. И тъй като граматичният строй на изреченската структура е много важен елемент, от който зависят правилността на изречението и неговият смисъл, предмет на статията ще бъде анализът на морфологичните средства.

За целта на нашето проучване сме избрали *Руско-български разговори* (1878) от Анастас Гранитски. Анализираният двуезичен разговорник е създаден през третата четвърт на XIX век. Това е време на бурни дискусии за нормативното единство на книжовния език. Дебатите имат обществен характер и в тях се включват стотици радетели за единен книжовен език от цялата българска езикова територия, светски и духовни лица¹. В езиковите дискусии се поставят както общи, така и специфични проблеми при изграждането на новобългарския книжовен език, но постепенно книжовниците се концентрират върху главния въпрос – за говорната основа, който се свързва с въпроса за неговия национален характер, и изтъкват мотиви, критерии, аргументи за неговото решаване (Иванова 2012а: 213).

Колективните усилия за изграждането на НБКЕ бележат успехи през втората половина на XIX век с възникването на нови книжовни средища и с появата на нови лица, носители на идеи и практики, които стават популярни и се масовизират както на регионално, така и на национално равнище (Иванова 2012а: 218). Това е времето, когато отделни градове се оформят като културни и книжовни средища, в които творят книжовни деятели както с местно, така и с национално значение. Публикациите на тези дейци оказват силно влияние върху книжовноезиковата практика². Към групата на тези книжовници можем да причислим и Анастас Гранитски. В *Руско-български разговори* (1878 г.) са отразени възгледите на автора за устройството на българския книжовния език. При анализ на езиковите средства, използвани в помагалото, се вижда влиянието на книжовноезиковите школи от третата четвърт на XIX век. В настоящата статия ние ще спрем вниманието си на някои морфологични средства, които е използвал А. Гранитски в своето пособие.

¹ Вж. Иванова 2012а: 213.

² Вж. Иванова 2012а: 219.

1. Членуване на имената

През втората четвърт на XIX век се водят много спорове по отношение на това дали имената да се членуват, или не. С налагането на говоримата реч като основа на българския книжовен език отпада необходимостта от тези спорове и книжовниците започват да употребяват определителния член при имената³ в своята практика. В руско-българския разговорник на А. Гранитски виждаме, че членуването на имената е системно прилагано и следва говорната практика. Членната морфема за м. р. ед. ч. е **-а** и **-ът**: *града, дома, брата, палата* и **-я** след р: *пазаря*.

Аз ида от пазаря, от чаршията. Аз отивам в града, на пазаря (стр. 6). *Аз ида от дома, от брата, от братовчеда си* (стр. 7). *На пазаря?* (стр. 12).

Морфемите за членуване, които използва съставителят, са: **-та** (за ж. р.), **-то** (за ср. р), **-те** (**-тѣ**) (за мн. ч.): *чаршията, страната, крѣпостѣта, градината, истината; училището, мѣстото, врѣмето; заповѣдитѣ, всичкитѣ*.

Азъ идж отъ палата⁴. Отъ крѣпостѣта. Отъ градината. Той отива въ гимназіята, въ училището (стр. 8).

От приведените примери се вижда, че няма колебание в употребата на членните морфемии и определителният член навсякъде е написан слято.

2. Степенуване на прилагателни имена и наречия

В новобългарските граматикии се кодифицират характерните за говоримата реч аналитични форми за степенуване на прилагателните имена и наречията. Тяхната употреба се утвърждава в книжовната практика и тези форми използва съставителят на *Руско-български разговорни* (1878). Степенуването на прилагателните имена и наречията в езика на Гранитски се извършва с частиците **по-** за сравнителна и **най-** за превъзходна степен, като те се изписват както полуслято, така и разделно: *по-далечъ, по-добрѣ, по-близу, най послѣ, най послушливъ, най добрата, най добрытъ, най тънкото, най хубаво*.

Вашъ най послушливъ слуга (стр. 7). *Вый сте по старъ отъ мене* (стр. 15). *Не е ли по-добрѣ да ... По-добрѣ ще сторите ако ...* (стр. 22). *Тука е по-близу. Тамъ е по-далечъ* (стр. 29). *Азъ по добрѣ обичамъ водата отъ виното* (стр. 74). *За да са научи нѣкой да говори*

³ Повече по този въпрос вж. Иванова 1994: 89 – 90.

⁴ В примерите е запазен правописът на оригинала.

добрѣ, **най** напредѣ начева да говори криво. Азъ **по** добрѣ разумѣвамъ отъ да говорѣж (стр. 105). Но поразсждете, че тука е **най** добрата страна на града (стр. 118). Покажѣте ми **най** тънкото сукно, що имате. Ето едно **най** хубаво сукно (стр. 120).

В примерите прави впечатление, че частиците за степенуване се пишат ту полуслято, ту разделно. Това колебание показва, че правописните правила не са напълно формирани през периода, когато е издаден руско-българският разговорник.

3. Местоименни форми

Както знаем, местоименията са заместващи думи, които се употребяват вместо някое име (съществително, прилагателно, числително). Тук ще бъдат разгледани само някои от местоименията, които А. Гранитски употребява в разговорника си.

Ще започнем с формите на личното местоимение, което през периода на Възраждането се среща в различни варианти (аз, я, яз, язика и др.). Въпреки голямото разнообразие при местоименните форми за 1 л.ед.ч. във възрожденската практика, дължащо се на отражението на различни диалектни състояния (Иванова 1994: 92), в *Руско-български разговори* откриваме само **азъ**. Вероятно това се дължи на окончателното утвърждаване на формата **аз** в книжовната практика през 70-те години⁵, а и тази форма е характерна за по-голямата част от българските говори.

*Азъ идж отъ черкова. Азъ идж отъ дома. Азъ идж отъ чаршията*⁶ (стр. 6).

През възрожденската епоха голямо разнообразие има също и при употребата на третоличните местоимения за ед. ч. През третата четвърт на XIX век все още има конкуренция при употребата на източнобългарските **той, тя, то** и западнобългарските **он, она, оно**. В руско-българското помагало на А. Гранитски са употребени утвърдените източнобългарски форми – **той, тя, то**.

Той отива да са разходи (стр. 8). *Тя има голяма хрупотница (кихавица)* (стр. 9). *Тя е в Петербург* (стр. 11). *Де е той сега?* (стр. 12).

Трябва да отбележим, че за езика на руско-българския разговорник е характерна учтивата форма. Тя е изразена чрез употребата на местоимение за множествено число. Пълната именителна форма за 2 л. мн. ч., която употребява Гранитски в своя разговорник, е **вий**: **Вий сте по**

⁵ Вж. *История на новобългарския книжовен език*. 1989: 393.

⁶ В примерите е запазен правописът на оригинала.

старъ отъ мене (стр. 15); Какъ **вѣй** лесно забравяте (стр. 18); **Вѣй** вървите много бържѣ (стр. 19); **Вѣй** много лъжете (стр. 20); **Вѣй** казвате истината (стр. 22). Учтивите винителни форми са: **васъ** (пълна), **ви**, **вы**, **Вы** (кратки): *Могж ли да **вы** попытамъ* (стр. 7); *Молж **ви** елате* (стр. 8); *Той желае да са види съ **васъ*** (стр. 12); *Молж **Вы** да ми го кажете повторно* (стр. 18); *Увѣрявамъ **вы*** (стр. 19).

От притежателните местоимения за 2 л. мн. ч. са употребени формите: **вашъ**, **ваша**, **вашія**, **вашійтъ** (пълна) и **ви** (кратка): *Вашъ най послушливъ слуга* (стр. 7); *Вашата учтивост ма приво̀ди въ срам* (стр. 26); *Баща **ви** какъ са поминува*; *Майка **ви** какъ са поминува* (стр. 6); *Колко е **вашійтъ** часовникъ? Колко отива **вашійтъ**?* (стр. 32).

Интерес представлява членуваната пълна форма **вашійтъ**. В този пример има употреба на разширена форма на *ий* + член *-тъ*, което е характерно за цариградския книжовен кръг около П. Р. Славейков⁷.

От представените примери се вижда колебание при изписване на учтивата форма на местоимението. Срещат се форми, написани както с малка буква, така и с главна. Причината за различните варианти е, че през този период съществува смесена практика поради липсата на официално приет правопис.

Дателната местоименна форма, която употребява съставителят, е *на мене* (пълна) и кратката форма *ми*. Интерес представлява употребата на кратката форма *ма*⁸, която е енклитично местоимение, характерно за мизийските и балканските говори. Логично е да предположим, че тази употреба се дължи на диалектната принадлежност на Гранитски, тъй като котленският⁹ диалект се причислява към балканските говори. Примери: *вѣрвайте **ма***, *повѣрвай **ма***.

*Покажете го **на мене** молж **вы*** (стр. 33); *А **на мене** аресва бирата* (стр. 74); *Много **ми** е жално за това* (стр. 9); *Заръчаха **ми*** (стр. 10);

При употребата на показателни местоимения не се забелязват никакви по-особени случаи. Важно е да отбележим, че в езика на Гранитски не откриваме характерната за котленския диалект форма *тва*, а е предпочетена формата на показателното местоимение *това*. От този вид местоимения котленският книжовник употребява за посочване на лица и предмети: *този*, *тая*, *това*, *тѣзи*, както и една диалек-

⁷ Вж. Иванова 1995: 34.

⁸ Енклитичните форми *ма*, *та*, *са* се препоръчват от Търновската книжовна школа. Вж. Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново, 1999, и Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език* (2012: 237).

⁹ А. Гранитски е роден в гр. Котел.

тна форма за м.р. ед.ч. – *тойзи*, а за посочване на признаци: *таквази*. Трябва да отбележим, че диалектната форма *тойзи* е употребена само в следния израз: *Якове, начени тойзи хлѣбъ и го раздѣли* (стр. 66), от което можем да заключим, че тя е в резултат на неволен пропуск. Във всички други фрази е използвана формата *този* (*Този часовник е тънка работа. Този часовник е златъ* (стр. 33); *Този вятър е много студен* (стр. 38), което е доказателство, че авторът се придържа към книжовните форми.

Съставителят на разговорника си служи със следните видове въпросителни местоимения:

- За лица и предмети: *кой* и падежните форми *кого*; *на кого*

Пример: *Кой ви трѣба? Кого търсите? Отъ страна на кого? Съ кого говорите? С кого искате да говорѣж?* (стр. 104).

- За признаци: *какъв*, *какво*

Примери: *Какво ви е нужно? Какво желаете?* (стр. 13); *Какво каза той? Какво искате да кажете? Какво ще кажете за това?* (стр.14); *Какъв ви е часовникът?* (стр. 33).

- За притежание: *Чие* (*на кого*) *е това куче?* (стр. 15).

Употребата на формата *на кого* (за лица) в примера показва филологическия усет на Гранитски.

- За количество: *На колко сте години?* (стр. 15); *Колко отива вашийтъ?* (стр. 32).

Относителните местоимения са употребени в значение, каквото имат и в съвременния книжовен език. В помагалото за изучаване на руски език са използвани следните видове относителни местоимения:

- За лица и предмети: *който*, *което* – *Помните ли това, което ви казах? Какво е това, което говорите?* (стр. 14);
- За признаци: *каквото* – *А вый каквото и да ви кажѣтъ, земате го за истина* (стр.21); *Каквото обичате* (стр. 25).
- За количество: *колкото* – *Дрѣжете я у себе си колкото искате* (стр. 27).

Употребата на относителните местоимения за лица и предмети, за признаци и за количество са в същото значение, както в съвременния български книжовен език.

Интерес представлява употребата на винителната форма *когото* в следното изречение: *Благодаря ви твърде много за труда, което зехте за да направите благодеяние на един странник, който няма щастие за да ви отдаде възмездие* (стр. 95). Тук местоимението се съгласува както при лицата, въпреки че се отнася за думата *труд* (същ. нар. име). Формата е разпространена във възрожденската езико-

ва практика, като тази особеност се дължи на влияние на гръцки език (Иванова 1994: 95).

От обобщителните местоимения в помагалото откриваме следните видове:

- За лица и предмети: *всичкытѣ, всяко, сѣка*.

Всичкытѣ сж здравы (стр.6); *Всичкытѣ тѣй говорѣтъ* (стр. 14); *Всичкытѣ* ви членове треператъ отъ уморяваніе (стр. 28); *Съ сѣка радостъ. Съ сѣка готовностъ* (стр. 25); *Всичкытѣ* дойдохъ (стр. 30).

- За количество: *сичко*.

Отъ сичкото ми сърдце (стр. 25); *Вече сичко* почива (стр. 37); *Сичко* са съживява (стр. 39).

В приведените примери е отразена една фонетична особеност, която е характера за диалектната реч – опростен изговор на начална група *вс-* (изпадане на начално *в*): *сичко, сичката*. Изпадането на начално *в* е промяна, която е характерна за всички български говори. Можем да предположим, че А. Гранитски е използвал форми с опростен диалектен изговор в помагалото, тъй като подобни форми са се срещали в писмения език от онова време.

4. Глагол

При образуване на формите за бъдеще време през Възраждането е характерно голямо разнообразие. В книжовната практика едновременно се употребяват няколко варианта, като основната конкуренция през третата четвърт на XIX век е между следните три варианта: 1. Частицата *ще* + сег. време на спрегаемия глагол (без съюза да); 2. Глаголът *ща* + сег. време на спрегаемия глагол; 3. В редки случаи с глагола *има* (Иванова 1994: 97).

В *Руско-българския разговорник* на А. Гранитски формите за бъдеще време са образувани с помощта на частицата *ще* + сег. време на спрегаемия глагол: *ще дойдж*; *ще имамъ* (стр. 12); *ще кажете* (стр. 14); *ще дойдете* (стр. 16); *ще направѣж, ще направите* (стр. 24); *ще са върнѣж, ще са завърне* (стр. 29); *ще удари* (стр. 31). Тези форми, препоръчани още от П. Берон в буквара му, започват да се утвърждават след 70-те години на XIX век и вероятно тази е причината А. Гранитски да ги използва в *Руско-български разговори* (1878).

5. Повелителни глаголни форми

В разговорника са използвани форми на повелително наклонение. По начин на образуване тези форми биват прости (синтетични) и

сложни (описателни). Гранитски използва синтетичните повелителни форми. Синтетичните повелителни форми в разговорника се образуват с окончание **-и** (след гласна – **-й**) в ед. ч. Формата за ед. ч. няма лично окончание, а формата за мн. ч. има окончание **-ете** (след гласна в основата – **-йте**). Ето няколко примера: *иди, потърси, идете, отворете, затворете, оставете, спрете се, чувайте, отговаряйте, почакайте, сложи, сложете, донеси, постелете, пийте.*

Пийте още една чаша вино. Сложете трапезата. Постелете трапезата. Донеси лъжицата (стр. 63).

В разговорника са използвани и отрицателни повелителни форми. Гранитски употребява прости отрицателни повелителни форми, които се образуват с помощта на отрицателната частица **не**, например: *не правете, не вървете, не викайте, не са докачайте, не бързайте, не туряйте. Не бързайте. Не туряйте лакътът си върху трапезата. Не са облягайте. Не са навождайте къмъ паницата си* (стр. 77).

6. Предлози

Предлозите могат да показват връзка по място (*на, в, пред, под, над, при, до, от, у* и т. н.), връзка по време (*преди, след*), причина (*заради, поради*), средство (*с, чрез*), принадлежност (*на*), предназначение (*за*) и др.¹⁰ Предлозите, използвани от А. Гранитски в *Руско-български разговори* (1878), съответстват по форма и значение на съвременните. Като доказателство ще приведем няколко примера:

Азъ идж отъ черкова. Азъ идж отъ дома (стр. 6). *Азъ отивамъ у дома. Азъ отивамъ въ града, на пазаря* (стр. 6). *Азъ отивахъ при единъ търговецъ* (стр. 8). *Много ми е жално за това* (стр. 9). *Азъ отивамъ въ черкова* (стр. 17). *Не тръгвай отъ тамъ* (стр. 18). *Пріятелю мой, покажи ми пътя къмъ крѣпостъта* (стр. 30). *Чорба съ кокошка* (стр. 65).

7. Съюзи

Съюзите играят извънредно важна структурообразуваща роля при оформянето както на простите, така и на сложните изречения. Чрез тях се изразяват различни синтактични отношения, от състава и разнообразието на които до голяма степен зависи богатството и обогатеността на книжовния език (Иванова 1995: 120).

¹⁰ По този въпрос вж. Андрейчин, Л. *Из история на нашето езиково строителство*. С., 1986.

В руско-българския разговорник, който разглеждаме, съставителят е използвал както съчинителни, така и подчинителни съюзи. Съюзите, които А. Гранитски използва в разговорника, не се различават по значение от съвременните. Съчинителните съюзи книжовникът употребява при свързване на еднородни части в простото изречение и при свързване на равноправни прости изречения в състава на сложното съчинено, а подчинителните съюзи служат винаги за свързване на неравноправни синтактични единици. Като доказателство ще приведем няколко примера:

- Употреба на съчинителни съюзи

- ◆ При еднородни части:

Братъ ви, и братовчедъ ви какъ са поминуватъ? (стр. 6). *Дай ни талеркы, ножове и вилушкы* (стр. 62). *Дайте ми два захаряны песметы и единъ макаронъ* (стр. 80). *Дай ми чехлытѣ и роба де камара (врѣхна дреха съ която спѣжтъ)* (стр. 82). *Той не е нито много голѣмъ, нито много малкъ* (стр. 132).

- ◆ При прости изречения в състава на сложното съчинено:

Той беше на село, но сега вече са е върнжлъ (стр. 12). *Земете този кокалъ, и счупѣте го* (стр. 67). *Вый на другытѣ сивате ястїе, а себе си заборавете* (стр. 73). *Азъ ще отидж по този пѣтъ, и ще побързамъ съ крачкытѣ* (стр. 94). *Азъ го знаяхъ, но го заборавахъ* (стр. 97). *Добро е, обаче цвѣтътъ не ми аресва* (стр. 120).

- Употреба на подчинителни съюзи:

Азъ мислѣж, че това скоро ще премине (стр. 10). *Да отидемъ заедно, ако ви угождава* (стр. 16). *Казвамъ ви го безъ да са шегувам* (стр. 19). *Обзалагамъ са че това е тъй* (стр. 20). *Направихъ това за да са посмѣймы* (стр. 21). *Влѣзте вжтрѣ, ако ви угождава* (стр. 23). *Понеже го искате непременно, азъ ще го направѣж. За да не губимъ врѣме, азъ ще отидж напредъ. Много ми е жално, дѣто си отивате толкова бържѣ. Дойдох само да са извѣстѣж за здравето ви* (стр. 24). *Азъ мислѣж, че тя не е добрѣ умыта* (стр. 75). *Не мож да ты отговорѣж, защото ми са спи* (стр. 88).

От представените примери можем да обобщим, че на морфологично ниво практиката на Гранитски се характеризира със следните особености:

- при членуването на имената се следва говорната практика на балканските говори;
- употребяват се утвърдените източнобългарски форми на личното местоимение за 1 и 3 л. ед. ч.;

- формите за бъдеще време се образуват с частицата *ще*, тенденция, която все повече се утвърждава в практиката;
- в практиката на книжовника са застъпени учтивите форми, които вече навлизат в българския речев етикет.

Морфологичните средства, които разгледахме, показват доближаване до Търновската книжовна школа¹¹ (членуване, енклитични форми *ма, та, са*, образуване на бъдеще време с *ще*). Въпреки това обаче не можем да кажем, че А. Гранитски строго се придържа към правилата на Търновската книжовна школа, защото се забелязват и редица отклонения от търновския модел. От примерите, които посочихме по-горе, можем да заключим, че в писмената си практика А. Гранитски смесва норми от различни модели.

Въз основа на разгледаните морфологични особености на руско-българския разговорник на А. Гранитски може да се направи изводът, че с писмената си практика авторът се приобщава към новоизграждащата се книжовна формация и възприема нейния морфологичен облик.

ЛИТЕРАТУРА

Андрейчин 1986: Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. [Andreychin, L. *Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo*.] София: Народна просвета, 1986.

Иванова 1994: Иванова, Д. *Българският периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането*. [Ivanova, D. *Balgarskiyat periodichen pechat i gradivnite knizhovnoezikovi protsesi prez Vazrazhdaneto*.] Пловдив: Макрос 2000, 1994.

Иванова 1995: Иванова, Д. *Григор Пърличев и българската книжовноезикова ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век*. [Ivanova, D. *Grigor Parlichev i balgarskata knizhovnoezikova situatsiya prez 60-te – 80-te godini na XIX vek*.] Пловдив: Макрос 2000, 1995.

Иванова 2009: Иванова, Д. Създатели, кодификатори и реформатори на българския правопис. [Ivanova, D. *Sazdateli, kodifikatori i reformatori na balgarskiya pravopis*.] // *Научни трудове на ПУ „Паусий Хилендарски“*. Филология, 2009, т. 47, кн. 1, сб. А, 9 – 22.

¹¹ През третата четвърт на XIX век се утвърждават езиково-правописните модели на четири школи: Пловдивска, Търновска, Каравелова и Дринова. По този въпрос вж. Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. С., 1986; Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново, 1999; и Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език*. Пловдив, 2012.

- Иванова 2012а:** Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език.* [Ivanova, D. Istorija na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Иванова 2012б:** Иванова, Д. Възрожденските представи за единна и всеобща българска граматика. [Ivanova, D. Vazrozhdenskite predstavi za edinna i vseobshta balgarska gramatika.] // *Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Ив. Куцаров.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 193 – 206.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език.* [Istorija na novobalgarskiya knizhoven ezik.] София: БАН, 1989.
- Русинов 1999:** Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език.* [Rusinov, R. Istorija na novobalgarskiya knizhoven ezik.] Велико Търново, 1999.